

Treball Fi de Màster
Curs 2020/2021

LA IDENTITAT CULTURAL I PATRIMONIAL EN L'EDUCACIÓ SECUNDARIA

Una proposta artística de
refotografia per a l'alumnat de 4t
d'ESO

Martina Gil Jovani

Màster Universitari en Professor/a d'Educació Secundària
Obligatòria i Batxillerat, Formació Professional i Ensenyaments
d'Idiomes - Universitat Jaume I

Tutor
Dr. Marc Ribera Giner

30 de juny de 2021

*Molt agraïda a totes aquelles persones que m'han oferit el seu suport en aquest projecte,
en especial al meu tutor Marc Ribera, pel seu entusiasme i professionalitat.*

Dedicat a totes les companyes i companys que s'inicien en aquesta nova professió.

Resum.

Aquest treball fi de màster en l'especialitat d'Arts Plàstiques respon a les següents modalitats: Modalitat 3. Planificació i/o Programació curricular, Modalitat 4. Acció en temàtiques transversals i, en especial, a la Modalitat 5. Projecte integrat o acció extracurricular.

L'objecte d'estudi és el contingut transversal de l'assignatura d'Arts Plàstiques, Visuals i Audiovisuals que versa sobre el foment de l'apreciació, valoració i gaudi del patrimoni artístic i cultural propi, per a contribuir a la seua defensa, conservació i desenvolupament, a partir del treball per projectes.

El resultat de l'estudi i la recerca de referents ha portat a la creació de *Trencant els límits*, una proposta artística i cultural per a l'alumnat de 4t d'ESO basada en la tècnica de la refotografia, amb el qual es pretén fomentar el desenvolupament del sentiment identitari, el descobriment dels béns culturals i la millora de les competències digitals, a la vegada que es treballen diferents continguts del currículum.

A més a més, aquesta experiència artística presenta un caràcter creatiu i col·laboratiu a partir d'accions en línia, que permeten la difusió de l'art i la cultura. Així mateix, invita a la ciutadania a participar en la creació de l'obra refotogràfica.

En definitiva, és un projecte que es du a terme dins i fora de les aules i posa en valor el patrimoni cultural i artístic de la ciutat a partir de la creació de noves expressions artístiques.

Paraules clau.

Educació artística, patrimoni, identitat cultural, refotografia, competència digital

Resumen.

Este trabajo fin de máster en la especialidad de Artes Plásticas responde a las siguientes modalidades: Modalidad 3. Planificación y / o Programación curricular, Modalidad 4. Acción en temáticas transversales y, en especial, en la Modalidad 5. Proyecto integrado o acción extracurricular.

El objeto de estudio es el contenido transversal de la asignatura de Artes Plásticas, Visuales y Audiovisuales que versa sobre el fomento de la apreciación, valoración y disfrute del patrimonio artístico y cultural propio, para contribuir a su defensa, conservación y desarrollo, a partir del trabajo por proyectos.

El resultado del estudio y la investigación de referentes ha llevado a la creación de *Rompiendo los límites*, una propuesta artística y cultural para el alumnado de 4º de ESO basada en la técnica de la refotografía, con el que se pretende fomentar el desarrollo del sentimiento identitario, el descubrimiento de los bienes culturales y la mejora de las competencias digitales, a la vez que se trabajan diferentes contenidos del currículo.

Además, esta experiencia artística presenta un carácter creativo y colaborativo a partir de acciones en línea, que permiten la difusión del arte y la cultura. Asimismo, invita a la ciudadanía a participar en la creación de la obra refotográfica.

En definitiva, es un proyecto que se lleva a cabo dentro y fuera de las aulas y pone en valor el patrimonio cultural y artístico de la ciudad a partir de la creación de nuevas expresiones artísticas.

Palabras clave.

Educación artística, patrimonio, identidad cultural, refotografía, competencia digital

Summary.

This Visual Arts master's thesis responds to the following modalities: Modality 3. Curricular Planning and / or Programming, Modality 4. Action in cross-cutting themes and, especially, in Modality 5. Integrated project or extracurricular action.

The study object is the transversal content of the Plastic, Visual and Audiovisual Arts subject that deals with the promotion of the appreciation, valuation and enjoyment of one's own artistic and cultural heritage, to contribute to its defense, conservation and development, starting from working by project.

The result of the study and related researches has led to the creation of *Breaking the limits*, an artistic and cultural proposal for 4th year ESO students based on rephotography technique, to promote the development of identity feeling, the discovery of cultural assets and the digital skills improvement, while working on different curriculum contents.

In addition, this artistic experience presents a creative and collaborative character based on online actions, which allow the dissemination of art and culture. Likewise, it invites citizens to participate in the creation of the rephotographic work.

To sum up, it is a project that takes place inside and outside the classrooms and highlights the cultural and artistic heritage of the city through the creation of new artistic expressions.

Keywords.

Art education, cultural heritage, cultural identity, rephotography, digital competence

Índex.

1. Introducció	8
1.1. Interés en el tema, justificació i motivacions	9
1.2. Estat de la qüestió	10
2. Objectius i metodologia	12
3. Projectes culturals, artístics i educatius	16
3.1. Referents	17
3.2. La refotografia	24
4. Proposta artística i cultural per a l'alumnat de secundària	28
4.1. Context	29
4.2. Definició del projecte "Trencant els límits"	30
4.3. Desenvolupament del projecte	32
4.4. Simulació i resultats	36
5. Conclusions	38
5.1. Limitacions i futures línies	40
6. Referències	42
ANNEX	
Annex 1. Software per a refotografia	48
Annex 2. Qüestions sobre les quals reflexionar	49
Annex 3. El currículum: objectius, continguts i competències clau	50

Introducció.

En el context de l'educació secundària en l'actualitat, hi ha una manca educativa sobre el sentiment d'identitat cultural dels joves, i no sol tractar-se durant l'etapa formativa. En el present treball d'investigació en el marc del màster en educació secundària i batxillerat, especialitat d'Arts Plàstiques, es fa una recerca bibliogràfica i una reflexió sobre el sentiment identitari dels adolescents en l'etapa de Secundària. La finalitat és estudiar una manera de fomentar aquest sentiment a partir del coneixement dels elements culturals que són propis de l'entorn de l'alumnat com pot ser la ciutat, el barri o el poble.

Aquest treball és una proposta de projecte educatiu des de la perspectiva de l'assignatura d'Arts Plàstiques, Visuals i Audiovisuals, amb el qual es pretén que els alumnes de l'ESO coneguen, valoren i respecten el seu patrimoni artístic i cultural, treballant els continguts del currículum al mateix temps que desenvolupen les competències digitals i treballen de forma col·laborativa.

1. 1. Interés del tema, justificació i motivacions

El segle XXI està marcat pels grans canvis tecnològics, socials i mediambientals. Incontrolablement, aquests se succeeixen cada vegada més ràpid i de forma exponencial propiciats pels avenços tecnològics.

Per una banda, constantment apareixen noves tecnologies quan encara no acabem de comprendre les que tenim; el 5G, d'intel·ligència artificial, robots autònoms, entre d'altres. I, com a conseqüència, l'altra cara de la moneda, l'anomenada bretxa digital, aquesta desigualtat digital no és produïda tant per l'accés a la tecnologia, sinó per l'analfabetisme digital, és a dir, el desconeixement de com usar els dispositius. Podem consumir moltíssimes aplicacions com les xarxes socials, els videojocs, i d'altres ben diverses, i no obstant això, desconèixer el seu funcionament, no saber de ciberseguretat o drets digitals, o fins i tot com usar correctament les eines tecnològiques.

D'altra banda, la irrupció en 2020 de la pandèmia mundial de la Covid-19 ha suposat un canvi molt dràstic pel que fa a la utilització de les TIC (tecnologies de la informació i la comunicació) que ens ha obligat a adaptar-nos a una nova forma de viure i relacionar-nos.

Cada pas endavant que dona la humanitat porta darrere una sèrie de nous problemes ètics. Per aquest motiu, l'educació té un paper fonamental en fomentar i desenvolupar capacitats com adaptació, creativitat i esperit crític en els alumnes i, sobretot, aprendre a aprendre. Capacitats relacionades amb la intel·ligència emocional de Goleman (2001) que van estretament lligades a les

capacitats cognitives definides per Howard Gardner (2005): la ment disciplinària, la ment sintetitzant, la ment creativa, la ment respectuosa i la ment ètica, les quals defensa que durant els pròxims anys seran les més valorades.

Decidir la temàtica per al TFM, quan hi ha tantes qüestions rellevants que tenim l'obligació de tractar aquells que ens volem dedicar a la docència, és bastant complicat. El sistema educatiu va actualitzant-se, però no al ritme que caldria per a donar resposta a la formació de la societat del present i del futur. En aquest treball de fi de màster no es pretén donar resposta a totes aquestes qüestions de caràcter líquid, canviat, com les defineix Zigmunt Bauman, així doncs, s'agafa com a referent la seua proposta de l'educació líquida com a mitjà d'adaptació al món canviant (Bauman, 2013).

Finalment, el que ha marcat la diferència i ha motivat la realització d'aquest treball ha sigut la meua formació universitària i la pròpia experiència professional en conservació i restauració de béns culturals. Aquesta formació m'ha aportat una gran sensibilitat i preocupació pel patrimoni cultural i artístic i, a més a més, ha despertat en mi una part reivindicativa i de responsabilitat social per cuidar, respectar i valorar la cultura. És ben cert que la nostra terra té una cultura molt rica a conseqüència del resultat del pas i la convivència de moltes civilitzacions i cultures, no obstant això, gran quantitat dels vestigis d'aquestes han desaparegut perquè han caigut en l'oblit o no s'han cuidat. Per aquest motiu, abans de restaurar un bé patrimonial, és fonamental conèixer per a

1.2. Estat actual de la qüestió

valorar, valorar per a respectar i respectar per a conservar i, com a última instància i si fos necessari, restaurar.

El patrimoni és una font de valors aportats a la societat, els vincles identitaris i personals construïts a partir de les relacions que s'estableixen entre béns i persones. Quan tot se succeeix tan ràpidament, és fàcil perdre o desorientar-se, per la qual cosa és fonamental no perdre de vista els referents, conèixer d'on venim per saber on anem, en cuidar i valorar el que tenim per a deixar-ho als que vindran, en definitiva, cultivar el sentiment de pertànyer a un lloc, a una comunitat.

El present treball de recerca pretén abordar aquestes dues problemàtiques plantejades des de l'assignatura d'Arts Plàstiques, proposant un projecte on es desenvolupe el sentiment d'identitat cultural, l'esperit crític, la capacitat d'adaptació i on es treballen les competències digitals, mitjançant l'ús de l'entorn cultural i metodologies col·laboratives.

En aquest projecte tenen un gran pes les competències digitals com a mitjà d'adaptació al món cada vegada més tecnològic, i com a recurs per a lluitar contra l'analfabetisme digital. Així mateix, es fa ús d'aquesta ferramenta digital com altaveu per a l'intercanvi de cultura i foment de la interculturalitat.

El plantejament del marc teòric sobre projectes i estudis relacionats amb el patrimoni cultural, l'educació en l'etapa de la secundària i les competències digitals és tan ampli que podria donar per a una tesi doctoral. Per aquest motiu, aquest apartat consistirà a nomenar els especialistes en aquesta matèria que han servit de referent i guia per a la definició de la proposta del projecte educatiu i presentar breument com s'està tractant aquest tema actualment.

En primer lloc, cal nomenar a l'Observatori d'Educació Patrimonial en España (OEPE), format per un conjunt de projectes I+D+i relacionats amb l'educació patrimonial al territori nacional que va nàixer l'any 2010. El treball que desenvolupen des de l'OEPE es divideix en tres fases: CAD (Coneixement, anàlisi i diagnòstic), SE (Sistematització i estandardització) i DCR (Divulgació científica i generació de xarxes de treball). Així mateix, estan vinculats amb institucions internacionals com la UNESCO, ICOM, CECA, e IN-SEA, i en fòrums de referència mundial.

En segon lloc, el Pla Nacional d'Educació i Patrimoni, aprovat pel Consell Nacional de Patrimoni Històric el 2013 i coordinat per Paloma Ballesteros, Maria Domingo i Olaia Fontal Merillas, permet donar resposta a la necessitat d'establir una gestió patrimonial més integral i multidisciplinari, el que suposa una nova visió:

"(...), partint de l'apropiació per part de la ciutadania dels valors culturals inherents als béns patrimonials, pot albirar-un horitzó de sostenibilitat en la gestió d'aquests. Per això, perquè només es protegeix i conserva

el que es coneix i es valora, és pel que les administracions públiques i institucions garants de la salvaguarda del PC porten a terme nodrits programes d'activitats destinades a la formació dels ciutadans en la importància de la investigació, protecció i conservació dels béns culturals.

Aquestes activitats junt amb la inclusió en els currículums dels diferents nivells educatius de continguts relacionats amb el patrimoni, mostren l'interés existent tant en el col·lectiu de gestors culturals com d'educadors en el desenvolupament d'estratègies encaminades a la promoció de l'Educació Patrimonial." (IPCE, 2010, p. 2).

La Doctora en Ciències de l'Educació i membre de l'equip de l'OEPE, Olaia Fontal, és una autora referent que ha estudiat profundament el tema patrimonial i identitari durant l'etapa educativa. Com ella, altres autors com Jesús Cepeda o Jorge García Fernández reivindiquen la necessitat de treballar de forma més exhaustiva els continguts patrimonials del currículum, i defensen que l'educació patrimonial es perfila com un eix vertebrador i una font de valors aportats a la societat. Molts autors coincideixen amb l'ambigüitat que envolta al terme "patrimoni" i la necessitat de definir-lo correctament per atorgar-li el pes que es mereix. Olaia Fontal defensa, a més, que la identitat cultural s'ha de treballar fora de les aules, en espais i entorns culturals mitjançant l'ús de metodologies participatives i activitats didàctiques disruptives. (Fontal, 2020, p. 15)

En el context de l'educació secundària en la Comunitat Valenciana en l'assignatura d'Arts Plàstiques Visual i Audiovisuals els continguts

relacionats amb el patrimoni cultural i artístic apareixen en tots els cursos de l'ESO, ja siga una assignatura optativa (1r i 4t) o troncal (2n i 3r), en el Bloc 0, com a contingut transversal de l'assignatura: "Apreciació, valoració i gaudi del patrimoni artístic i cultural de la Comunitat Valenciana i de l'Estat espanyol, així com contribució a la seua defensa, conservació i desenvolupament"(Decret 87/2015).

D'altra banda, fent referència a les competències digitals com a ferramenta que també es pretén tractar en aquest TFM, amb la irrupció de la pandèmia mundial, desencadenada per la Covid-19, s'ha posat en evidència la manca de competència digital tant de professorat com de l'alumnat en general i s'ha situat en primer pla el debat sobre la necessitat d'adaptació ràpida a situacions adverses. (Pérez-Escoda, 2016, p.168).

Objectius i metodologia.

Objectius

Els objectius pretenen englobar tots els àmbits educatius: formal, no formal i informal. A continuació s'enumeren els objectius generals i específics:

Objectius generals:

1. Elaborar una anàlisi teòrica sobre el sentiment patrimonial, cultural i identitari en els alumnes de secundària en l'actualitat.
2. Recopilar informació sobre projectes educatius i artístics duts a terme per alumnes de secundària en espais o entorns culturals.
3. Explotar la competència digital com a mitjà d'adaptació al moment canviant que actualment vivim, prenent com a referència l'educació en la modernitat líquida de Zigmunt Bauman (L'educació líquida que s'adapta al món canviant).

Objectius Específics:

4. Proposar un projecte d'educació artística i cultural fora de les aules que fomenti el desenvolupament de sentiment patrimonial i identitat cultural en els alumnes de secundària. Perquè prenguen consciència del seu entorn i siguin participants de la vida pública mantenint una implicació activa amb la comunitat, treballen de forma interdisciplinària i desenvolupen la sensibilitat per la cultura
5. Fomentar la innovació en didàctica del Patrimoni Cultural, ferramenta eficaç per a l'exercici del dret fonamental d'accés a la cultura i respecte a la diversitat cultural.
6. Introduir les competències digitals, presents en el currículum de secundària i batxillerat, com a mitjà d'adaptació al canvi social i tecnològic.

Metodologia

L'enfocament metodològic d'aquest treball s'ha plantejat a partir de la investigació enfocada al disseny, l'anomenada Educational Design Design Research o Design Based Research (DBR). Com bé explica Romer-Ariza M. (2014, 161), la DBR es fonamenta en dos propòsits principals. Per un costat, busca donar resposta a problemes complexos educatius mitjançant el disseny, el desenvolupament i l'avaluació de materials i intervencions docents basats en la investigació, i per l'altre, pretén ampliar o validar teories i principis de disseny que ajuden a entendre l'aprenentatge i els seus processos, per a descobrir aquells recursos o intervencions que faciliten o potencien l'aprenentatge.

Segons aquesta autora, aquesta metodologia s'entén com a procés sistèmic d'anàlisi, disseny, desenvolupament i avaluació d'una intervenció educativa, sigui un producte o un procés, com a solució d'un problema educatiu complex. En el present treball, seguint aquesta metodologia, es pretén dissenyar una proposta de projecte educatiu basat en les arts i la cultura que done resposta a la següent qüestió:

Com podem desenvolupar ferramentes i pràctiques educatives que ens permeten capacitar a l'alumnat, en aquest cas, de 4t de l'ESO per a participar de forma activa en la salvaguarda, la conservació i la difusió del patrimoni cultural i artístic de la seua localitat, i, al mateix temps, es desenvolupen les competències digitals i d'aprendre a aprendre?

Tanmateix, el projecte que es pretén desenvolupar cal que presente dues característiques fonamentals; ha de ser un projecte col·laboratiu i participatiu. D'aquesta manera, recurs didàctic que s'elabore pot ser adaptat pel professorat per a treballar aquest contingut transversal de l'assignatura d'Arts Plàstiques, en altres cursos i altres localitats.

La metodologia DBR, basada en el disseny presenta diferents fases estructurades de forma cíclica i presenta les següents característiques principals, Romer-Ariza M. (2014, 166):

- Caràcter intervencionista: el propòsit principal és el disseny de la intervenció segons un context real.
- Caràcter iteratiu: La investigació es porta a terme en cicles d'anàlisi, disseny, desenvolupament, avaluació i revisió.
- Orientació cap a la utilitat pràctica: El desenvolupament de recursos i estratègies han de ser compatibles tant amb les necessitats com a les circumstàncies dels destinataris, ja que, es pretén que siguin útils per a la resolució de problemes i la millora de la pràctica de l'aula.
- Orientació per al desenvolupament de teories: S'ha de tenir en compte que aquest tipus d'investigació segueix una aproximació general, per la qual cosa no es fa èmfasi en l'estudi de variables específiques.

Quant a les tècniques i instruments de recollida i anàlisi de dades, s'ha realitzat, principalment, la recerca bibliogràfica per al desenvolupament de l'estat actual de la

qüestió i definició de la problemàtica, la qual és la manca de coneixement sobre el patrimoni cultural i artístic local o de proximitat, que existeix en la secundària, en general, a l'estat Espanyol.

Així mateix, per a la definició del projecte, prèviament, s'ha realitzat una recerca bibliogràfica d'altres projectes relacionats amb la temàtica i s'ha dut a terme una selecció d'aquells que presentaven aspectes rellevants per al disseny del projecte educatiu.

Com s'ha explicat anteriorment, aquest treball consisteix a dissenyar una proposta de projecte, per tant, sols es duren a terme les fases 1 i 2 segons la metodologia DBR:

Fase 1. Investigació preliminar (recerca de referents)

Fase 2. Disseny del prototip (projecte educatiu)

Ara bé, aquest treball de màster és el punt de partida que podria derivar en una investigació més exhaustiva d'aquest tema, en què caldria posar en pràctica el prototip de projecte per a fer l'avaluació final i les corresponents modificacions si escau.

Projectes culturals, artístics i educatius.

Com bé es recull als objectius, per al disseny d'un projecte educatiu cal fer un treball de recerca previ en el qual es busquen referents artístics per a fonamentar i inspirar aquest projecte.

La metodologia seguida ha consistit a fer una revisió bibliogràfica i documentació exhaustiva, a partir de la qual s'han seleccionat una sèrie de referents, que van des de projectes i activitats de l'àmbit artístic i patrimonial, alguns dels quals estan pensats per a l'alumnat de secundària, fins a obres artístiques o artistes rellevants.

Per últim, en l'apartat dos d'aquest punt, s'exposa a mode introductori la tècnica de la refotografia, pedra angular d'aquest projecte educatiu i artístic.

3.1. Referents

La metodologia de treball per projectes està entrant amb força al món educatiu, vistos els seus beneficis per a l'aprenentatge. Cal doncs, un esforç per part del professorat d'introduir-los en la programació del curs.

Les idees per al disseny del projecte basat en la refotografia que es planteja en aquest treball final de Màster, van sorgir de les diferents activitats, projectes i obres artístiques que a continuació s'enumeren:

- **Projecte APA (2020).** Aquest projecte és molt interessant per diversos motius. És un projecte educatiu i artístic, són accions en línia, estan basades en una obra, corrent o tècnica artística. Està destinat, principalment, al públic jove amb l'objectiu de fomentar la creativitat i incentivar la participació. Les obres son resultat de moltes accions. Tots aquests aspectes s'han intentat traslladar al projecte objecte de l'estudi.
- **Patrimoni Jove de Futur.** És un concurs dedicat als alumnes de la secundària. La gràcia està que s'ha d'investigar sobre un bé d'interés cultural de la comunitat. Descobrir el patrimoni cultural més proper és un dels principals objectius que es busca en aquest projecte, com a clau per estimular el sentiment identitari.
- **Memòria entre el paisatge i l'arxiu (obra refotogràfica).** Aquesta obra de l'artista català Ricard Martínez és l'arrel d'aquest projecte fonamentat en la refotografia. L'artista juga en la superposició d'imatges tipus collage per a crear un discurs visual. El muntatge digital, l'edició d'imatge i la digitalització són aspectes que s'ha

volgut introduir al projecte.

- **Projecte SECOND ROUND Art i lluita als instituts valencians.** És un projecte que pretén donar a conèixer l'activitat artística als instituts valencians mitjançant una exposició on participen diferents instituts de la comunitat. Mostrar la creació artística de l'alumnat de secundària a la societat és una idea que també s'aplicarà a aquest projecte.
- **Cefire Artísticoexpressiu.** Per a facilitar la docència en línia que van haver de fer els docents a causa del confinament, el cefire artísticoexpressiu va crear recursos en línia. Les activitats proposades estan fonamentades en l'art contemporani i estan pensades per a ser adaptables a cada situació, espai i recursos. Aquesta adaptabilitat a l'espai i a l'entorn és la que es vol traslladar al projecte.

Projecte APA (2020)

Art per aprendre art és un Projecte d'Innovació Docent dut a terme pel Departament de Didàctica de l'Expressió Musical, Plàstica i Corporal de la Universitat de Granada i creat l'any 2013 en col·laboració amb el Museu CajaGranada. Els seus coordinadors són el professor Dr. Joaquín Roldán Ramírez i Dr. Ricardo Marín Viadel (Arte para aprender, 2021).

A causa de la pandèmia de la Covid-19, l'any 2020, van reinventar-se i proposaren unes activitats en línia obertes a la participació de tothom. Són projectes vius, que estan penjats a la xarxa i que qualsevol persona pot anar ampliant amb les seues creacions.

Cada acció que es presenta està basada en l'obra d'un artista. Una bona mostra n'és l'acció número 8 *Expandeix l'explosió*, aquesta intervenció artístic-educativa presenta com a referència l'obra titulada *Bang!* (1965) de Roy Lichtenstein. En aquesta litografia sobre paper, l'autor exposa una obra abstracta a partir d'una explosió molt acolorida. L'acció número 8 ens proporciona una extensió d'aquesta obra, fent-nos eixir fora de les dimensions de l'enquadrament. Sempre seguint la naturalesa d'art pop amb la utilització de colors primaris i dibuix esquemàtic, a més de formes dinàmiques pròpies de les il·lustracions del còmic.

L'enunciat ens diu: *expandeix l'explosió de Lichtenstein en la pissarra digital utilitzant els mateixos colors.*

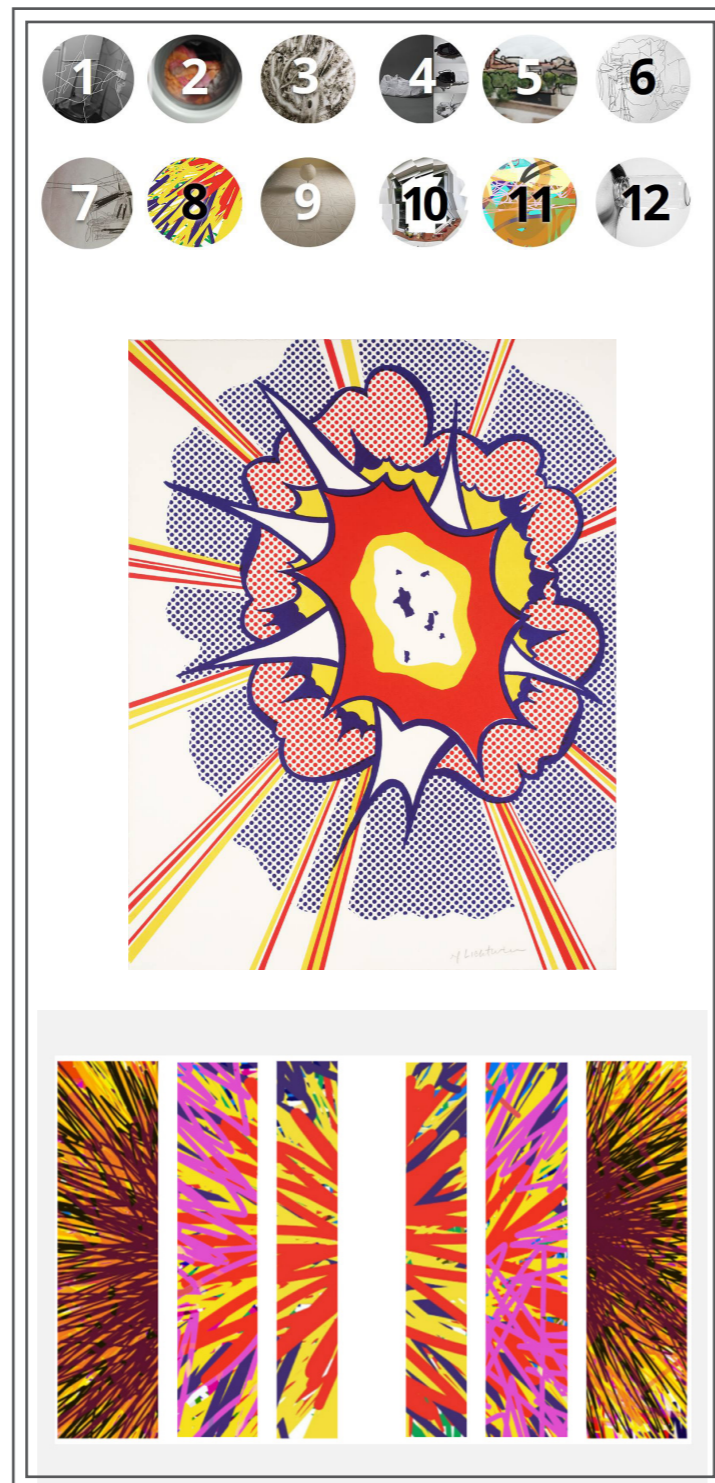

Fig 1. Accions APA (2020). Imatge Web. Cita Visual.

Fig 2. Roy Lichtenstein (1965) *Bang!* Copyright: (c) Estate of Roy Lichtenstein / Photo (c) Tate. Cita Visual.

Fig 3. Yolanda Aguilera (2021) *Expansión*. Fotoassaig compost per sis fragments de tres dibuixos de participants realitzats en 2020. Cita Visual.

Patrimoni Jove de Futur

Es tracta d'un concurs promogut per la Fundació Santa Maria la Real del Patrimoni Històric en col·laboració amb la Direcció General d'Innovació i Equitat Educativa i patrocinat per la Fundació Villalar i les Corts de Castella i Lleó. 'Patrimoni Jove de futur', dirigit a estudiants de 4t de l'ESO, batxillerat o cicles formatius de Castella i Lleó, on se'ls presenta el repte d'investigar un element artístic o espai patrimonial de la regió per donar-lo a conèixer i proposar, d'acord amb les seues investigacions, una idea de futur (Educacyl, 2017).

L'interès per aquest projecte radica en el fet que implica a l'alumnat de secundària i té l'objectiu de donar a conèixer i valorar el patrimoni cultural a partir d'un treball de documentació i investigació dels béns d'interès cultural de la comunitat autònoma.

El més important és l'aspecte motivacional que comporta participar en un concurs en el qual pots guanyar premis com viatges o experiències a la natura. I sols per participar obtenen la Targeta Amics del Patrimoni, amb la qual poden, durant un any, accedir a tot tipus d'events culturals.

En definitiva el projecte està enfocat a despertar l'interès per l'art i la cultura dels més joves, creant així, una consciència col·lectiva de pertinença i identitat. Amb l'objectiu últim de preservar el patrimoni cultural.

Fig 4. Portada tríptic informatiu (2017) Patrimoni Jove de futur. Cita Visual.

Memòria entre el paisatge i l'arxiu

Memòria entre el paisatge i l'arxiu és el títol de la conferència visual i virtual que va fer el fotògraf i investigador Ricard Martínez Toledo, amb motiu del dia internacional dels arxius de l'any 2020, oferit per l'Arxiu Municipal de Barcelona.

La pràctica de la refotografia consisteix a tornar a fotografiar, des del mateix lloc, una escena prèviament enregistrada. Martínez Toledo presenta en aquesta conferència una creació artística mitjançant la refotografia (Fig. 5). La peça és digital i està conformada per una sèrie d'imatges, fotografies, pintures i dibuixos de diferents èpoques, que tenen una continuïtat estètica i temàtica. La major part

de les imatges són de l'arxiu, però també hi ha fotografies pròpies i dibuixos.

Amb aquesta obra l'artista vol mostrar un relat, contar alguna cosa, a partir d'imatges seqüenciades. Com bé explica en el vídeo, a causa del moment d'emergència sanitària de la covid-19 que vam viure durant el 2020 i que va suposar la consegüent limitació de moviment i el confinament de la població, va fer que canviarem les nostres perspectives. Vam començar a veure la vida a través de la finestra, les terrasses, els balcons i els terrats. També, vam haver de repensar la forma en la qual vivim i quin ús de l'espai fem. De la mateixa manera, vam descobrir nous

espais de casa nostra, vam pujar als terrats a pensar, a dibuixar i a comunicar-nos, nous espais que de seguida vam fer nostres. I és aquesta visió és la que vol representar Ricard Martínez amb la seua recreació refotogràfica amb d'imatges extretes principalment de l'Arxiu Municipal de Barcelona (Ricard Martínez, 2020, m13s24).

L'interès en aquesta obra de Ricard Martínez radica en el fet que és una representació que engloba molts d'elements, cada un dels quals té un significat per si mateix, una autoria i una intencionalitat, però que en conjunt creen un nou discurs perfectament estructurat.

A més a més, cada imatge mostra una part

de la ciutat en diferents moments de la història. De la mateixa manera, combina obres d'artistes reconeguts amb creacions pròpies.

En definitiva la producció visual de Ricard Martínez és el resultat de la creació artística i la recerca documental en l'Arxiu, creant un vincle entre l'arxiu, l'observador i l'espai.

Fig. 5. Ricard Martínez (2020) La mirada confinada. Creació refotografia. Cita Visual.

SECOND ROUND

Art i lluita als instituts valencians

Aquesta iniciativa va ser impulsada per l'Institut de Creativitat i Innovacions Educatives de la Universitat de València i va tindre la participació de la comunitat educativa d'una dotzena d'Instituts de València, Sagunt, Ontinyent, Lliria, Torrent, Requena, Manises, Silla i Gandia.

El professor Ricard Huerta va ser el promotor d'aquest projecte, que va nàixer de la necessitat de reivindicar la transcendència de l'educació artística i com a denúncia de la situació precària de l'educació artística en aquest país.

El col·lectiu docent de secundària, l'alumnat i els especialistes de les àrees de coneixement implicades, de forma col·laborativa, van dur endavant Second Round, un projecte expositiu itinerant, el resultat del qual és el fruit del treball dels estudiants.

L'èxit de Second Round prové de la coordinació i la unió d'esforços de tots per una mateixa causa. Un projecte que demostra que acció i educació han d'anar junts, on dibuixar, crear, créixer i ensenyar (amb cos i ànima) promouen l'emancipació de pensament (Ramis, 2016).

Fer-se sentir, mostrar les seues creacions artístiques i implicar a tota la comunitat artística i a la societat.

Fig. 6. Escultura presentada per l'IES l'Estació d'Ontinyent. Cita visual.

Fig. 7. Dibuixos del "Grupo Op" (IES Sanchis Guarner de Manises). Cita Visual.

Cefire artísticoextressiu

A causa de la pandèmia produïda per la Covid-19, i el període de confinament que es va viure els mesos de febrer, març i abril del 2020. Des del cefire artísticoextressiu es van proposar una sèrie d'activitats a desenvolupar en el context domèstic en el marc de l'assignatura d'Arts Plàstiques. (CEFIRE artísticoexpressiu, 2020).

La principal finalitat que tenen les activitats plantejades és crear experiències per desenvolupar la mirada crítica i la reflexió a partir de l'art. Són propostes que poden treballar-se com a projecte i poden adaptar-se als diferents nivells educatius. Així mateix, poden servir com a punt de partida per a crear nous projectes.

Finalment, donada la gran varietat temàtica que s'ofereix des del cefire poden plantejar-se com a pràctiques interdisciplinàries.

El més interessant és que són propostes permeables i adaptables segons les necessitats del docent i l'alumnat. Es fonamenten en l'art contemporani amb referents artística i amb gran ventall de recursos com imatges, vídeos, música, etc.

Fig. 8. Imatge Web. Cita Visual.

3.2. La refotografia

La refotografia o la captació del pas del temps és una tècnica fotogràfica que consisteix a repetir una fotografia d'un mateix lloc o una mateixa persona, amb un espai de temps entre les dues fotografies, tenint així una imatge del passat i una altra del present. És a dir, tornar a fer una fotografia al mateix lloc on es va fer temps passat (Ricard Martínez, 2020, m9s40).

El resultat és una mena de finestra al passat que es contraposa amb una imatge del present, amb la particularitat que en la majoria de les ocasions es mostra completament alié a la història de l'indret. En tota refotografia les imatges representen petits punts al passat i són determinats elements que han romàs inalterables els que creen una línia de continuïtat entre ambdues realitats.

Per descobrir el sorgiment de la metodologia coneguda com a refotografia cal conèixer el fotògraf Mark Klett considerat com el pare de la refotografia. Klett va ser el responsable del projecte Rephotographic Survey (1977-79), en el qual es tornaven a visitar més de

Fig. 9. Panorama de Barcelona al llarg de quatre-cents trenta-vuit anys. Mark Klett (2011). Basat en Vista de Barcelona des de Montjuïc, de Jean Laurent, cap al 1870. Impressió Inkjet Panorama de Barcelona. Cita Visual.

100 llocs de l'Oest dels EUA que havien estat fotografiats entre 1860 i 1870. Anys més tard publica *Second View, The Rephotographic Survey* (1984), un llibre en el qual es mostren els resultats d'aquest treball que el va portar a reviure 122 fotografies en sis estats diferents. Un altre projecte destacat La panoràmica de Barcelona al llarg del quatre-cents trenta-vuit anys (fig. 9) que li va encarregar l'Arxiu Fotogràfic de Barcelona a Klett. El resultat mostra la ciutat de Barcelona vista des de Montjuïc de Jean Laurent, cap al 1870. Amb la superposició de les imatges s'evidència el pas del temps, des de abans inclús que s'inventés la fotografia.

En un primer estadi, la refotografia o fotografia de repetició sorgeix com a tècnica científica per a documentar els canvis geològics i ecològics del paisatge en el transcurs del temps (Comuna de Icaria, 2018). Els artistes van agafar aquesta metodologia per a contar alguna cosa, expressar i crear verdaderes obres artístiques.

Convé destacar projectes com *Enllaç al passat*, de Sergey Larenkov (fig. 10 i 11), on el fotògraf juga combinat diferents moments de la història viscuts a un mateix espai. Aquesta visió impacta, i fa que l'espectador

Fig. 10. Sergey Larenkov (2012). Refotografia de Sevastopol 1941-2012 monument als vaixells destruïts. Cita Visual.

Fig. 11. Sergey Larenkov (2016). Refotografia Kalinin 1941- Tver 2016. Els nazis en el pont ferroviari sobre el Volga. Cita Visual.

agafe consciència de la proximitat d'aquests fets de la nostra història recent com és la II Guerra Mundial.

En la mateixa línia, hi ha la sèrie de refotografies anomenada *Fantasmes de la Guerra*, de Jo H. Teeuwisse, jugant amb la transparència d'ambdues imatges el fotògraf retrata el mateix espai en moments diferents, posant de manifest l'absència d'aquells que ja no estan (Fig. 12).

Quant a la tècnica, existeixen diferents mètodes de refotografiar, els nomenats fins ara consistien a superposar les imatges. Tanmateix, poden mostrarse dues o més imatges en serie una al costat de l'altra construint un paisatge com fa Christopher Rauschenberg documentant el París de Eugène Atget (fig. 13). O, inclús, formant díptics o tríptics com per exemple l'obra d'Irina Werning que va agafar renom gràcies a les xarxes socials (fig. 14) (Arroyo, 2012.)

A casa nostra, tenim al fotògraf Ricard Toledo la producció visual del qual està basada, principalment, en la refotografia amb obres com: *Papiroflexia en pedra* (fig. 15), *Panoràmica de les reials Ararazanes* (Fig. 16) o *Pont Vell* (fig. 17). Amb les seues obres l'artista busca representar l'enllaç entre el passat, present i futur amb una concepció cíclica del temps (Martínez, 2016).

La tècnica de la refotografia propicia la creació d'obres complexes, connectant diverses imatges, principalment fotografies, preses al llarg dels anys, fins i tot segles, en un mateix lloc. El resultat són imatges que mostren els vestigis d'una societat o cultura, d'un moment històric, capaços de sostenir estudis urbanístics, treballs d'autor o símbols d'institucions i ciutats. Són mirades fixades al llarg del temps, que a partir d'un treball de recerca i creació reconnecten una mirada col·lectiva intergeneracional (Martínez, 2016).

Fig. 12. Jo H. Teeuwisse (2010). Fantasmes de la guerra. Cita Visual.

Fig 13. Rue des Nonnaines-d'Hyères, 1900, Atget Rue de Fourcy, 1998. Cita Visual.

Fig 14. Irina Werning. Christoph 1990 & 2011 Berlin Wall. Cita Visual.

Fig. 15. Ricard Martínez (s.f.). Papiroflexia en pedra. Cita Visual.

Fig. 16. Panoràmica de las Reales Atarazanas (Refotografia Ricard Martínez, 2013). Fotógrafa desconocido, 1860-1870. Arxiu Fotogràfic de Barcelona. Fotógrafa desconocido, 1880-1889. Arxiu Fotogràfic de Barcelona. Fotógrafa desconocido, 1895. Museu Marítim de Barcelona. Cita Visual.

Fig.17. Pont Vell (Puente Viejo) (Refotografia Ricard Martínez, 2016). Procedencia de las fotografías históricas: Fons Ramon Rius/ Institut d'Estudis Ilerdencs. Cita Visual.

4

Proposta artística i cultural per a l'alumnat de secundària.

El projecte que es presenta en aquest treball fi de màster, és viu i adaptable als diferents cursos i continguts de currículum de l'educació secundària i batxillerat en l'assignatura d'Arts Plàstiques, així mateix podria treballar-se de forma cooperativa amb altres assignatures, ja que el patrimoni i el coneixement cultural és, també, finalitat d'altres assignatures, com són Geografia i Història, Cultura Clàssica, Llatí, Educació Física, Llengua Castellana i Valenciana i Literatura o Música.

Aquest projecte pretén tenir un caràcter creatiu i col·laboratiu. L'objectiu és que l'alumne valore el seu patrimoni cultural i artístic a partir d'una acció col·laborativa. I, a més, es treballen les competències digitals com a eina per a la transmissió de coneixements i difondre la cultura.

Finalment, aquest projecte té un caràcter social, de retorn a la societat, ja que posa en valor el patrimoni cultural i artístic de la ciutat i es creen noves expressions artístiques per al gaudi de tothom.

4.1. Context

Vista la necessitat d'introduir el patrimoni artístic i cultural en l'educació secundària, i com els projectes que hi treballen amb aquesta qüestió tenen una bona rebuda per part de l'alumnat, el projecte que a continuació es presenta té com a eix vertebrador el descobriment del patrimoni propi i el foment de la identitat cultural a partir de la tècnica documental i artística de la refotografia.

Per a la simulació del projecte s'han agafat com a referència el grup de 4t ESO de l'IES José Vilaplana¹, de l'assignatura optativa d'Educació Plàstica Visual i Audiovisual amb un grup de 18 alumnes provinents dels grups A, B, C, D i PR4. Per tant, el projecte s'emmarca en la ciutat de Vinaròs (capital del Baix Maestrat, província de Castelló).

ÀREA: Educació Plàstica, Visual i Audiovisual

ETAPA: Educació Secundària Obligatoria

NIVELL: 4º ESO

CONTEXT: IES José Vilaplana (Vinaròs) a l'assignatura de 4º ESO (obtativa). Són alumnes de entre 16 i 17 anys.

COMPETÈNCIES CLAU: Competència digital, consciència i expressions culturals i d'aprendre a aprendre.

TÍTOL PROJECTE: Trencant els límits

¹ L'IES José Vilaplana és el centre on s'han dut a terme les practiques professionals del Màster Universitari en Professor/a d'Educació Secundària Obligatoria i Batxillerat, Formació Professional i Ensenyaments d'Idiomes.

4.2. Definició del projecte

Aquest projecte va sorgir a partir de les idees que em van suscitar els projectes recollits en el punt 3.1. Referents. Tanmateix, aquest programa educatiu, està inspirat en la tècnica de la refotografia (vegeu punt 3.2.), i en especial, en la producció visual de Ricard Martínez.

Igual que en la refotografia de Martínez creada per a la conferència visual Memòria entre el paisatge i l'arxiu, es pretén que l'obra resultant presente un fons discursiu, és a dir, que conte alguna cosa, més enllà de la refotografia. No sols volem una composició d'imatges fidedignes de l'espai en diferents moments històrics, sinó també, enriquir l'obra amb interpretacions i creacions artístiques que es vinculen a l'obra, ja siga, pel discurs, pel missatge o per la composició artística.

El projecte porta com a títol Trencant el límit, ja que es busca sobrepassar el límit entre l'espai i el temps, i entre la realitat i la interpretació. L'objectiu principal és que l'alumnat cree una obra artística mitjançant la tècnica refotografia i que estiga basada en el patrimoni cultural i artístic de la localitat. A més, aquest projecte té la particularitat de ser viu, adaptable a qualsevol curs i localitat.

Les activitats que es plantegen en el present projecte segueixen diferents metodologies educatives d'ensenyament: academicisme, expressió creativa, DBAE, cultura visual i metodologies artístiques d'ensenyament, unes en major mesura que altres. La combinació de totes elles permet un major aprenentatge per part de l'alumnat, ja que la varietat en les metodologies afavoreix a les diferents formes d'aprenentatge.

Quant al procés, en un primer moment els alumnes hauran d'elegir un espai de la seua ciutat, un lloc emblemàtic, un bé d'interès cultural (BIC), un carrer, monument, una plaça, etc., a partir del qual crearan la seua obra mitjançant el muntatge digital de les imatges resultat de la recerca i de la creació pròpia.

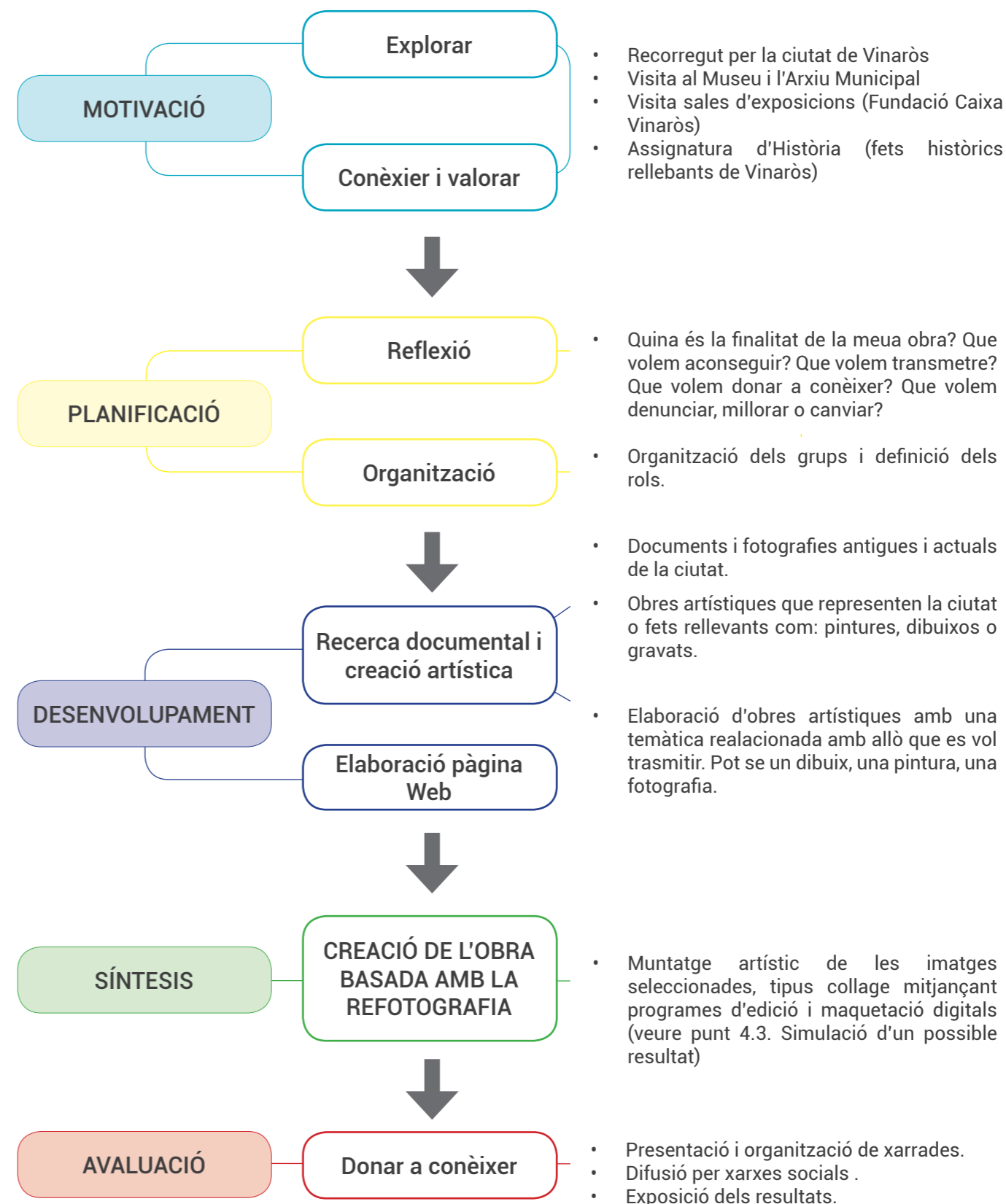
L'obra final serà digital i es penjarà a la xarxa, seguint el model de les accions del projecte APA explicat en l'apartat 3.1., així doncs, seran obres participatives i obertes a tot el públic. És a dir, l'alumnat iniciarà l'obra, però no l'acabarà, ja que, aquesta sempre podrà incloure nous elements i evolucionar de forma infinita. Així mateix, haurà de jugar amb les diferents representacions, ja siguen fotografies, pintures, dibuixos, gravats, entre d'altres, combinant la documentació històrica i la creació artística, com fa Martínez en bona part de la seua obra.

Per a fer el muntatge de les imatges i crear les refotografies, es faran servir recursos digitals i programes d'edició d'imatge (vegeu annex 1). Així mateix, caldrà elaborar una pàgina Web, treballant juntament amb l'assignatura d'Informàtica. Sobre aquest llenç digital s'anirà conformant l'obra artística fonamentada amb la cultura i el patrimoni. A més a més, sempre s'hi podran anar afegint noves representacions seguint la coherència estètica, compositiva i discursiva.

Quant a les activitats que engloba el projecte són ben diverses; estan les motivacionals, les de planificació, les de desenvolupament, les de síntesi i les d'avaluació (vegeu l'esquema de la pàgina següent).

Fig 18. Esquema resum del projecte.

Trencant els límits

4.3. Desenvolupament del projecte

El primer pas és presentar el tema i motivar a l'alumnat mitjançant el descobriment de la ciutat, conèixer la seua història, costums i tradicions. Amb accions que es duran a terme juntament amb l'assignatura d'història i que consistiran a fer visites guiades pels llocs més emblemàtics de la ciutat: visitar el museu municipal, l'ajuntament, la biblioteca, l'arxiu i els béns d'interés cultural.

A continuació, les activitats de planificació i desenvolupament es duran a terme mitjançant la tècnica cooperativa de grups d'investigació (vegeu taula 1. Grups d'investigació).

Cada grup haurà de decidir aquell espai cultural, monument o tradició que inspirarà la seua obra. Paral·lelament al treball d'investigació, es realitzaran dibuixos, fotografies i pintures, copiant del natural o fent una reinterpretació artística de l'espai segons què vulguen transmetre.

El muntatge refotogràfic, amb una estètica tipus collage, ha de tenir una continuïtat compositiva i discursiva. Aquest estarà conformat per totes aquelles imatges seleccionades durant el procés d'investigació i hauran d'estar documentades adequadament, si són fotografies antigues caldrà digitalitzar-les, a més de les elaborades pel mateix alumne.

Cal tornar a ressaltar que l'obra final és viva i està oberta a la participació. En ser col·laborativa pot implicar a tota la societat. És un al·licient motivacional per als alumnes veure com la seua obra creix, evoluciona i fomenta que el públic participe.

Així doncs, la refotografia que s'obté és el

resultat de la documentació de diferents moments històrics d'un espai, edifici o monument, combinant la realitat amb la interpretació d'un artista o de l'alumne. Així doncs, conviuen en una mateixa obra fets reals amb interpretacions i expressions artístiques, posant de manifest el pas del temps, l'intangible que deixa empremta en el que és tangible.

Per últim, és imprescindible fer la difusió i exposició de les creacions artístiques de l'alumnat de secundària, tant dins com fora de l'institut, perquè la comunitat educativa i la ciutadania les pugui gaudir. Així doncs, es proposaria una instal·lació a la sala d'exposicions de la Fundació Caixa de Vinaròs.

En definitiva, amb aquest projecte es pretén implicar els alumnes, com a ciutadans que són, en la cura del seu patrimoni cultural. I, també fomentar la identitat cultural en les seues creacions artístiques. A més a més, es pretén que reflexionen sobre allò que els preocupa i que facen seua la cultura que els envolta.

La Taula 2. Cronograma, recull totes aquelles accions necessàries per al desenvolupament del projecte.

Finalment, l'annex 3. Currículum, recull tots aquells objectius, continguts i competències que apareixen en la legislació estatal i autonòmica i s'apliquen a aquest projecte, principalment de l'assignatura d'Arts Plàstiques Visuals i Audiovisuals, però també de les assignatures d'Història i Informàtica.

Taula 1. Grups d'investigació.

Grups d'investigació		
Fase 1	Presentació del tema.	Desconeixement del patrimoni cultural i artístic per part dels joves. Contingut transversal del currículum: Apreciació, valoració i gaudi del patrimoni artístic i cultural de la Comunitat Valenciana i de l'Estat espanyol, així com contribució a la seua defensa, conservació i desenvolupament.
Fase 2	Anàlisi del problema: Què sabem i què volem saber.	Que coneixes del teu poble? Què és el que més t'agrada? Penses que coneixes molt o poc el teu poble/ciutat? Saps què és un BIC?, i quants hi ha a Vinaròs? Hi ha llocs que desconeixes de la teua localitat? Què no t'agrada del teu poble ciutat? Què i com ho milloraries?
Fase 3	Formulació de preguntes mitjançant pluja d'idees.	Els alumnes reflexionen sobre allò que volen transmetre, denunciar o posar en valor mitjançant la puja d'idees o brainstorming. Alguns exemples de la temàtica poden ser: <ul style="list-style-type: none"> la denúncia del deteriorament d'un monument o edifici històric, el canvi urbanístic d'un espai, el vandalisme en el mobiliari urbà o en béns patrimonials, la posada en valor d'un fet històric rellevant però desconegut per la majoria
Fase 4	Formació dels grups en funció dels interessos.	Posat que són 18 alumnes, es dividiran en tres grups de sis persones cada un.
Fase 5	Planificació de la recerca.	Cada grup haurà de decidir aquell espai cultural, monument o tradició que inspirarà la seua obra.
Fase 6	Desenvolupament de la investigació.	Recerca d'arxius en repositoris d'imatges, pàgines Web, xarxes socials, Arxiu Municipal de la Ciutat, revistes, sales d'exposicions. Però també, recerca de fotografies antigues familiars, veïns i amics.
Fase 7	Desenvolupament de l'obra artística.	Selecció i digitalització d'aquelles imatges que volen incloure en la seua refotografia.
Fase 8	Exposició i presentació a la resta del grup.	Mostra del resultat final i el procés de treball.

Taula 2. Cronograma. Aquesta taula resum recull les accions plantejades per al desenvolupament del projecte.

ACTIVITATS	ACCIONS	SESSIONS	RECURSOS
1. MOTIVACIÓ Explorar per a descobrir i conèixer per a valorar.	1. Reflexió a l'aula sobre patrimoni la ciutat de Vinaròs. Els alumnes per grups hauran de reflexionar sobre les preguntes plantejades a l'Annex 1. Qüestions sobre les quals reflexionar. Després, es procedirà a l'exposició grupal de les idees plantejades.	1 sessió (55 min)	• Aula, pissarra, ordinador, projector i altaveus.
	2. Recorregut per la ciutat. Treballant per grups faran un recorregut lliure per la ciutat o poble, fotografiant tot allò que els cride l'atenció, que vulguen assenyalar o denunciar.	1 sessió	• Càmera fotogràfica o mòbil.
	3. Presentació del projecte basat amb la refotografia i les obres de Rícard Martínez.	1 sessió	• Aula, pissarra, ordinador, projector i altaveus.
2. PLANIFICACIÓ	4. Desenvolupament de la idea, per grups, a partir de la reflexió inicial i el recorregut per la ciutat. Cal que els alumnes pensin que volen transmetre, denunciar o posar en valor de la seua ciutat.	1 sessió	• Aula, pissarra, ordinador, projector i altaveus.
	5. Distribució dels grups (6 membres), assignació dels rols i planificació de les fases del treball.		• Aula, pissarra, ordinador, projector i altaveus.
3. DESENVOLUPAMENT Recerca i creació artística.	6. Visita al Museu i a l'Arxiu Municipal per a conèixer la història i evolució de la ciutat de Vinaròs (assignatura d'Història).	5-6 sessions	• Repositoris d'imatges, pàgines Web, xarxes socials, Arxiu Municipal de la Ciutat, revistes, sales d'exposicions...
	7. Recopilació d'imatges per al collage (muntatge): • Recerca de fotografies antigues i actuals de pintures, dibuixos i gravats de la ciutat. • Creació artística: elaboració de pintures, dibuixos o fotografies.		• Càmera fotogràfica, ordinador amb programes d'edició d'imatge, diferents suports pictòrics (paper, cartolina, llenç...) diferents tècniques pictòriques (llapis, carbonet, llapis de colors, aquarel·les, olis...) • Connexió a Internet
	8. Elaboració pàgina Web (assignatura d'Informàtica). Agafant com a referència la Web del projecte Art per a Aprendre (APA) 2021.		
4. SÍNTESIS Elaboració de la obra artística basada amb la refotografia.	9. Experimentació i muntatge creatiu de les imatges recopilades per a elaborar una obra artística basada en la refotografia (Fotografies antigues, fotografies actuals pròpies o alienes, pintures i dibuixos d'artistes o pròpies, collages, etc.) Cada imatge cal que estiga degudament documentada.	3 sessions	• Ordinador amb programes d'edició d'imatge per al muntatge de les imatges (vegeu annex 1)
5. AVALUACIÓ	11. Presentació dels treballs finals al públic: • Muntatge i disseny de l'exposició de les refotografies. L'alumnat haurà de presentar els seus treballs davant del públic i hauran d'animar-los a participar de forma activa en anant completant les seues obres. Es farà ús de sales d'exposicions públiques, com la sala d'exposicions de la Fundació Caixa de Vinaròs, el Museu Municipal, l'Ajuntament o la biblioteca. • Difusió per les xarxes socials.	1 -2 sessió	• Panells per a exposar els treballs • Cartells expositius • Projectors • Impresora Inject

4.4. Simulació d'un possible resultat

Fotografia (2019) Església de la Nostra Senyora de l'Assumpció després de la restauració de les pintures murals de la façana.

Fotografia antiga guerra civil Vinaròs (Arxiu Municipal)

Pintura a l'oli. Paisatge urbà de la ciutat de Vinaròs. Ernest Descalç (2010)
 Paisatge urbà de la ciutat de Vinaròs. Ernest Descalç (2010) Oli sobre cartolina, mesures: 65 x 50 cm. Representació de l'església i la parada modernista d'autobusos al centre de la ciutat.

Conclusions.

En aquest treball final de màster s'ha dut a terme el disseny i prototip d'un projecte educatiu basat en les arts i la cultura. L'objectiu principal, doncs, s'ha complert satisfactòriament, tot i que, seria interessant fer una valoració dels resultats una vegada posat en pràctica el projecte plantejat.

Com s'ha pogut comprovar, eren molts els reptes i les inquietuds que han portat a desenvolupar *Trencant els límits*, amb el qual, de forma transversal, es busca fomentar l'estima pel patrimoni cultural des de les Arts Plàstiques, a la vegada que s'aconsegueix vincular d'una manera homogènia tots aquells punts que s'havien marcat.

Trencant els límits és un projecte ambiciós i a la vegada realista, que pretén crear experiències amb el patrimoni, i involucrar a l'alumnat en el seu reconeixement i salvaguarda. Així doncs, el descobriment de patrimoni cultural i artístic propi està present en tot moment, per aconseguir que l'alumnat amplii els coneixements sobre el seu entorn més proper, la seua localitat, la seua cultura i història i, en definitiva, sobre l'art que l'envolta. Tanmateix, s'apela a la part identitària incitant a l'alumnat a investigar sobre els seus avantpassats mitjançant la recerca de fotografies familiars antigues i crear refotografies a partir d'aquestes. L'objectiu últim és que l'alumnat arribe a conèixer el patrimoni cultural per a valorar-lo i així, lluitar per conservar-lo i respectar-lo, i, fins i tot, a partir d'ell crear obres artístiques.

Quant al desenvolupament d'aquest treball final de màster, com bé s'havia marcat als objectius, en primer lloc, s'ha dut a terme una recerca bibliogràfica exhaustiva de projectes artístics i culturals que han fonamentat aquest treball i han donat resposta a totes les qüestions rellevants que es volien abordar i que s'enumeren a continuació:

- el treball interdisciplinari i col·laboratiu per projectes,
- el foment del patrimoni cultural i artístic de la localitat,
- la visualització de les arts en la secundària,
- el desenvolupament de les competències digitals, la creació de recursos en línia participatius
- implicar a l'alumnat en qüestions d'interés

comú fora de les aules.

Mitjançant la tècnica de la refotografia s'aconsegueix la doble funció d'aquest projecte, cultural i artística. És a dir, hi ha un apartat de recerca, investigació i estudi del patrimoni i un altre de producció artística. Amb aquesta tècnica de connectar diverses imatges, l'alumnat ha de fer un treball compositiu on es combinen vistes o interpretacions anteriors d'un mateix lloc, fent ús de recursos visuals per a mantenir l'estètica del conjunt i donar-li un sentint discursiu a l'obra.

El projecte *Trencant els límits* pretén motivar a l'alumnat i animar-lo a refotografiar el seu barri, la seua ciutat, la seua història familiar fomentat d'aquesta manera el sentiment identitàri i de pertinença a un lloc.

A tall de reflexió, fer aquest treball és una bona forma de conèixer-nos i reconèixer-nos, fotografiant-nos i refotografiant-nos, fent-nos conscients del pas del temps, i posant en valor allò que canvia i allò que perdura, com són les emocions i les vivències.

Cal destacar que amb el treball per projectes es poden abastar continguts i competències de diferents assignatures, i treballar de forma cooperativa amb altres professors i especialistes de fora de l'àmbit educatiu, com per exemple en aquest cas es podria col·laborar amb: arxivers, museòlegs, conservadors de museus, informadors turístics, entre d'altres.

Pel que fa a les competències digitals, actualment estem vivint l'era d'internet i els adolescents són nòmades digitals, per

tant, una bona manera d'interaccionar amb ells és mitjançant el seu llenguatge, és a dir, creant i compartint contingut a les xarxes socials. Per aquest motiu els docents cal que s'adaptin i intrudixin tota mena de recursos per a crear un nou model d'ensenyament i d'aprenentatge.

Així mateix, els mitjans digitals i en línia ens ofereixen un gran ventall de possibilitats i noves ferramentes molt útils i atractives per a aplicar en l'educació. En aquest cas, els mitjans digitals permeten crear projectes interactius i en línia que es poden difondre per les xarxes socials i arribar al públic adolescent que ens interessa.

Com a reflexió final, des de l'assignatura de les Arts Plàstiques hem de fer un esforç per mostrar i reivindicar el treball que fem, donar a conèixer el valor que aportem a la societat.

5.1. Limitacions i futures línies

Trencant els límits és un prototip de projecte i, per tant, hi ha alguns aspectes que caldria profunditzar, posar en practica o, inclús, modificar.

Una de les qüestions que caldria provar és el disseny de la pàgina Web amb col·laboració de professionals en la matèria per estudiar si és possible crear les obres refotogràfiques en línia.

Pel que fa a l'adaptabilitat del projecte, qualsevol professor interessat podria fer-ne ús i adaptar-lo a les seues necessitats segons l'alumnat, el curs i la localitat. Fins i tot, podria agafar sols alguns aspectes, millorar-lo o inclús replantejar-ne un de nou.

En definitiva, el patrimoni cultural i els mitjans digitals ens ofereixen infinitat de possibilitats amb les quals és fàcil adaptar el contingut i els recursos, fer i desfer per a tornar a provar.

Referències.

- Arroyo, P. (4 de febrero de 2012). Modos de refotografiar. *El otro blog*. <http://elotroblog.pedroarroyo.es/2012/02/modos-de-refotografiar.html>
- Arte para aprender (2020) *Acciones online*. <https://www.arteparaaprender.org/acciones-2020>
- Bae, S., Agarwala, A., Durand F. (2010). Computational rephotography. *ACM Transactions on Graphics* 29(3). <http://people.csail.mit.edu/soonmin/rephoto/rephoto.pdf>
- Bauman, Z. (2013) *Sobre la educación en un mundo líquido*. Madrid: Paidós Ibérica.
- Cefire artísticoexpressiu (25 marzo 2020) *Recursos de andar por casa. Educación Plástica, Visual y Audiovisuales*. <https://portal.edu.gva.es/cefirae/es/2020/03/25/recursos-per-al-professorat-educacio-plastica-i-visual/>
- Cepeda Ortega, Jesús (2018). *Una aproximación al concepto de identidad cultural a partir de experiencias: el patrimonio y la educación*. Tabanque, 31. p. 244-262. Disponible en: https://www.researchgate.net/publication/321267936_Una_aproximacion_al_concepto_de_identidad_cultural_a_partir_de_experiencias_el_patrimonio_y_la_educacion
- Comuna de Icaria (10 d'agost de 2018) *Refotografía, la imatge infinita RICARD MARTÍNEZ*. <https://comunadeicaria.blogspot.com/2018/08/refotografia-la-imatge-infinita-ricard.html>
- Constitució Espanyola de 1978.
- Cuenca Lopez, J (2014). *El papel del patrimonio en los centros educativos: hacia la socialización patrimonial*. Heritage in the school: to Heritage socialization.
- De Benito, B. y Salinas, J.M. (2016). La investigación basada en diseño en Tecnología Educativa. *RIITE. Revista Interuniversitaria de Investigación en Tecnología Educativa*, 0, 44-59. Doi: <http://dx.doi.org/10.6018/riite/2016/260631> Declaració Universal dels Drets Humans.
- Declaració Universal del Drets de l'Infant.
- Decret 39/2008, de 4 d'abril, del Consell, sobre la convivència en els centres docents no universitaris sostinguts amb fons públics i sobre els drets i deures de l'alumnat, pares, mares, tutors o tutores, professorat i personal d'administració i serveis.
- Decret 87/2015, de 5 de juny, del Consell, pel qual s'estableix el currículum i desplega l'ordenació general de l'Educació Secundària Obligatòria i del Batxillerat a la Comunitat Valenciana.
- Decret 51/2018, de 27 de abril, del Consell, por el que se modifica el Decreto 87/2015, por el que establece el currículo y desarrolla la ordenación general

- de la educación secundaria obligatoria y del bachillerato en la Comunitat Valenciana.
- Decret 104/2018, de 27 de juliol, del Consell, pel qual es desenvolupen els principis d'equitat i d'inclusió en el sistema educatiu valencià.
- Educacyl. Portal de Educación Junta de Castilla y León (2017). *Patrimonio joven del futuro*. <https://www.educa.jcyl.es/es/informacion/concursos-premios-curso-2016-2017/patrimonio-joven-futuro>
- García, J. (2013) *La cultura digital para la puesta en valor del Patrimonio: Generación de productos patrimoniales con alcance educativo* (tesis doctoral)
- García Pérez, R., Rebollo Catalán, Ángeles, & García Pérez, C. (2016). *Relación entre las preferencias de formación del profesorado y su competencia digital en las redes sociales*. Bordón. Revista De Pedagogía, 68(2), 137-153. <https://doi.org/10.13042/Bordon.2016.68209>
- Goleman, D. (1996): Inteligencia emocional. Barcelona, Kairós.
- González, A. y Jiménez, B. (2001): Bases de las estrategias metódicas. En Medina, A. y Sevillano, M.L. (Eds.) *Didáctica-Adaptación*, Madrid: UNED.
- Ibáñez-Etxeberria, A. I Kortabitarte, A. (2016) Apps, xarxes socials i dispositius mòbils en l'educació patrimonial. Projecte d'investigació, Pla Nacional d'educació i Patrimoni.
- Llei Orgànica d'Educació 2/2006, 3 de maig.
- Llei Orgànica 8/2013, de 9 de desembre, per a la Millora de la Qualitat Educativa.
- Medina, A. (2002): *Didáctica General*, Madrid: Prentice Hall.
- Marín-Cepeda, S.; Fontal, O. (2020) Percepciones de estudiantes de Educación Secundaria Obligatoria en torno al Patrimonio. *Arte, Individuo y Sociedad* 32(4), 917-933.
- Martínez, R. (2016). Un subjecte immens. *Refotografia, Temps i ciutat*. Actes de Congrés internacional InterFotografia i Arquitectura. Servei de Publicacions Universitat de Navarra 2 novembre 2016.
- Martínez, R. (8 de maig 2018). *Refotografía, la imagen infinita. Alabern Fotografia a Catalunya*. <https://www.fotografiacatalunya.cat/es/blog/refotografia-imatge-infinita>
- Pérez-Escoda, A., Aguaded, I., Rodríguez-Conde, M.J. (2016). Generación digital v.s. escuela analógica. *Competencias digitales en el currículum de la educación obligatoria*. *Digital Education Review - Number 30*, December 2016. Recuperado de: <http://greav.ub.edu/der/>
- Ramis, M (2016) Second round. Col·lectivitat amb cos i ànima. *Futura* (33), 28-29. <https://www.uv.es/refutura/futura33>
- Ricard Martínez. [Barcelona.cat] (2 de novembre de 2020). *Refotografia. Memòria entre el paisatge i l'arxiu [Conferència visual de Ricard Martínez]* [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=BLYeKRshGFA>
- Reial Decret 1105/2014, de 26 de desembre, estableix el currículum bàsic de l'Educació Secundària Obligatòria i Batxillerat.
- Romer-Ariza, M. (2014). Uniendo investigación, política y práctica educativas: DBR, desafíos y oportunidades. *magis, Revista Internacional de Investigación en Educación*, 7(14), 159-176.
- UV cultura (s.f.) *SECOND ROUND Art i lluita als instituts valencians*. Universitat de València. <https://www.uv.es/uvweb/cultura/ca/exposicions-preparacio-second-round-div-art-lluita-instituts-valencians-/div-1285866236311/Activitat.html?id=1285969464196>
- Vygotsky, L. S. (1972). *Psicología del arte*. Barcelona: Seix-Barra.

Annex.

Annex 1. Software per a refotografia

Alaxarxahi trobem recursos molt interessants per a la producció de refotografies.

Existeixen softwares dissenyats especialment per al desenvolupament d'aquesta tècnica com el:

- **Software de refotografia computacional** desenvolupat per un grup de tres investigadors del Massachussets Institute of Technology (MIT)
- **BCN Visual (iOS)**. Aquesta aplicació presenta fotografies antigues d'edificis i carrers de Barcelona. De cada imatge es poden fer coses com consultar-ne les dades (any, autor, descripció) o ubicar-la en el plànol. En enfocar l'edifici actual i superposar la fotografia antiga, es pot veure les diferències modificant en grau d'opacitat de les imatges superposada.

També hi ha altres recursos que poden servir per al desenvolupament de les obres:

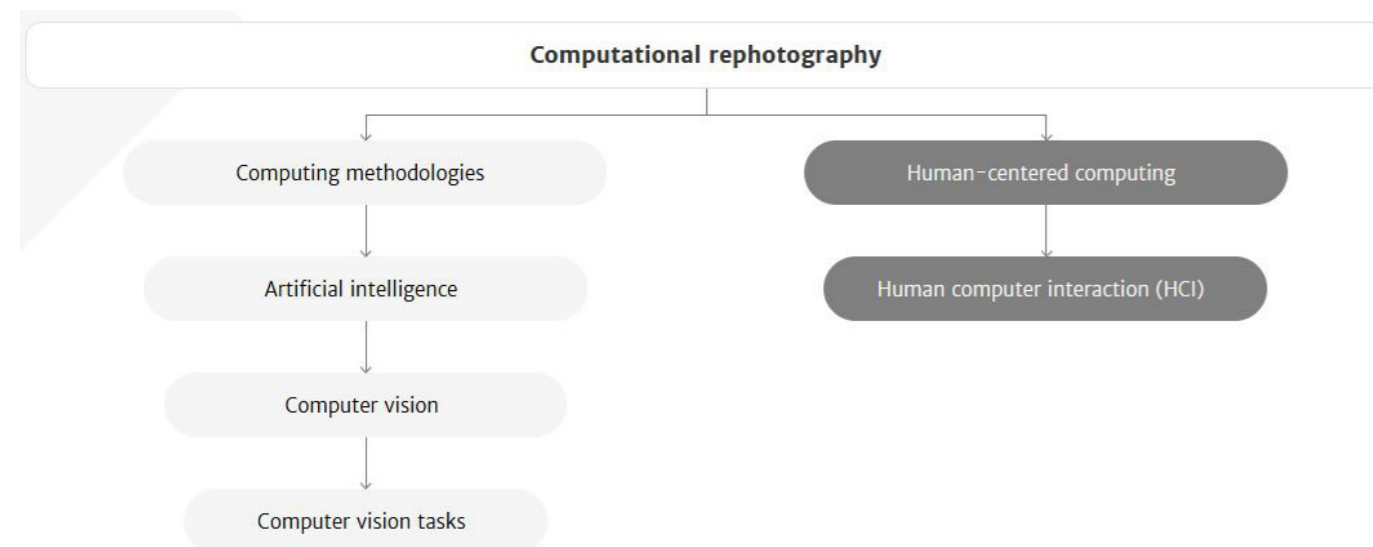
- **Google Street View**
- **Repositori d'imatges online**

Programes d'edició d'imatge com:

- **Photoshop (Windows, Mac OS, iOS, Android)**
- **Illustrator (Windows, Mac OS)**
- **InDesign (Windows, Mac OS)**
- **CorelDRAW (Windows, Mac OS)**
- **InSkape (GNU/Linux)**

Annex 2. Qüestions sobre les que reflexionar

1. Que coneixes del teu poble? Què és el que més t'agrada?
2. Penses que coneixes molt o poc el teu poble/ciutat?
3. Saps què és un BIC? i quants hi ha a Vinaròs?
4. Hi ha llocs on mai has estat i t'agradaria visitar?
5. Què no t'agrada del teu poble ciutat? Què i com ho milloraries?
6. Si vingués una persona estrangera que no coneix la teua ciutat ni la teua cultura, on la portaries? Que li ensenyaries?

Annex 3.

El currículum: objectius, continguts i competències clau

El Reial Decret 1105/2014, des de la LOMCE defineix els objectius com: "referents relatius als èxits que l'estudiant ha d'arribar en acabar cada etapa, com a resultat de les experiències d'ensenyament-aprenentatge intencionadament planificades amb aquesta finalitat" (Reial Decret, 2015:6)

Per a l'elaboració d'aquest projecte es tindran en compte, en diferent grau, els 12 objectius generals de l'Educació Secundària Obligatòria que recull el Reial Decret 1105/2014, i que queda representat a la següent taula.

Els principals objectius que es treballaran de forma prioritària són:

f. Concebre el coneixement científic com un saber integrat, que s'estructura en diferents disciplines, així com conèixer i aplicar els mètodes per identificar els problemes en els diversos camps del coneixement i de l'experiència.

j. Conèixer, valorar i respectar els aspectes bàsics de la cultura i la història pròpies i dels altres, així com el patrimoni artístic i cultural.

l. Apreciar la creació artística i comprendre el llenguatge de les diferents manifestacions artístiques, utilitzant diversos mitjans d'expressió i representació.

A aquests objectius, el Decret 87/2015 de la Comunitat Valenciana afegeix 10 objectius més, dels quals convé resaltar el següent:

m. Adquirir els elements bàsics de la cultura, especialment en els seus aspectes humanístic, artístic, científic i tecnològic.

Els continguts que es desenvolupen en aquest projecte són els que estableix el Reial Decret 1105/2015, els quals, s'especifiquen i seqüencien en la Taula 1. Currículum.

Quant a les competències, El Reial Decret 1105/2014 les defineix com: "capacitats per aplicar de forma integrada els continguts propis de cada ensenyament i etapa educativa, per tal d'aconseguir la realització adequada d'activitats i la resolució eficaç de problemes complexos."

És important desenvolupar aquestes competències en l'alumnat, ja que es consideren clau a l'hora de capacitar a les noves generacions en diferents àmbits per a desenvolupar-se com a individus dins d'una societat, en continua transformació i cap a un futur més incert amb relació al context professional, econòmic i social, on s'ha canviat el saber abstracte pel saber pràctic.

Ser competent en alguna cosa, significa que, dins d'una matèria, es domina tant la teoria com la pràctica, i amb el conjunt d'ambdues parts, es modifica la conducta i s'aplica en tots els àmbits.

Amb la finalitat d'assolir els objectius del currículum de secundària és necessari desenvolupar les 7 competències claus recollides al Decret 87/2015. A continuació, s'enumeren les competències en ordre segons el grau de profundització en aquest projecte:

CAA: Competències per aprendre a aprendre. Desenvolupar aquesta competència és fonamental per a la vida. El món evoluciona molt ràpidament, els continguts ràpidament queden desfasats, per la qual cosa és fonamental tenir capacitat d'aprendre sempre coses noves. Prendre consciència de la importància de l'aprenentatge com a mitjà d'adaptació al canvi.

CEC: Consciència i expressions culturals. Conèixer i valorar les diferències culturals i socials. Saber apreciar la riquesa que ens aporta la diversitat i aprendre a empatitzar.

CSC: Competència social i cívica. Són competències essencials per viure en societat i ser un bon ciutadà. Al·ludeix a les competències personals i interpersonals, a la participació en la societat i als codis de conducta moral.

SIEE: Sentit de la iniciativa i esperit emprenedor. És la capacitat d'enfrontar-se a problemes i situacions complexes o adverses de manera positiva i amb ganes de superar-les.

CD: Competència digital. Ús ètic, segur i responsable de les tecnologies.

CCLI: Competències en comunicació lingüística. La riquesa lingüística afavoreix l'aprenentatge de tota classe de continguts. Les competències en comunicació són fonamentals per a la comunicació de les idees pròpies.

CMCT: Competència matemàtica i competències bàsiques en ciència i tecnologia. És la capacitat d'aplicar els coneixements científics als exercicis, pràctiques o situacions de la vida real.

Taula 3. Currículum. Aquesta taula resum recull els continguts, els criteris d'avaluació, els indicadors d'èxit, les competències claus i els objectius que es treballen en el projecte plantejat per als alumnes de 4t ESO de l'IES José Vilaplana de Vinaròs.

Arts Plàstiques, Visuals i Audiovisuals

CONTINGUTS	CRITERIS D'AVALUACIÓ	INDICADORS D'ÈXIT	CCLU	O. G.
Estratègies de comprensió oral: activació de coneixements previs, manteniment de l'atenció, selecció de la informació, memorització i retenció de la informació. Propietats textuais de les situacions comunicatives: adequació, coherència i cohesió. Respecte en l'ús del llenguatge. Consolidació de la terminologia conceptual específica de l'àrea.	4ºEPVA.BL0.1. Reconèixer la terminologia conceptual de l'assignatura i del nivell educatiu i utilitzar-la correctament en activitats orals i escrites de l'àmbit personal, acadèmic, social o professional, i llegir comprensivament textos amb formats diversos.	4ºEPVA.BL0.1.1. Consolida la terminologia específica de l'assignatura de tota l'etapa i la utilitza correctament en activitats orals i escrites en l'àmbit personal, acadèmic, social i professional. 4ºEPVA.BL0.1.2. Llegeix comprensivament textos amb formats diversos sobre coneixements específics de l'assignatura de tota l'etapa.	CCLI CAA CCLI CAA	h)
Recerca d'informació des de diferents fonts, tant convencionals com digitals i Internet, sobre manifestacions artístiques que es treballen en el nivell educatiu, i anàlisi de les possibilitats de creació gràfica que ofereixen els nous mitjans tecnològics.	4ºEPVA.BL0.3. Cercar i seleccionar informació en diverses fonts de manera contrastada i organitzar la informació obtinguda mitjançant diversos procediments de síntesi o presentació dels continguts de forma autònoma per ampliar els seus coneixements i elaborar textos de l'àmbit personal, acadèmic, social i professional i del nivell educatiu, citant adequadament la seua procedència.	4ºEPVA.BL0.3.1. Cerca i selecciona informació en diverses fonts de manera contrastada i l'organitza mitjançant procediments de síntesi o presentació dels continguts de forma autònoma per ampliar els seus coneixements i elaborar textos de l'àmbit personal, acadèmic, social i professional, relacionats amb la assignatura i el curs corresponent.	CCLI CAA	e)
Eines digitals de recerca i visualització. Cerca de blocs, fòrums, pàgines web especialitzades, diccionaris i enciclopèdies en línia. Estratègies de filtratge en la recerca de la informació. Emmagatzematge de la informació digital en dispositius informàtics i serveis de la xarxa. Valoració dels aspectes positius de les TIC per a la recerca i contrast de la informació. Organització de la informació seguint diferents criteris.	4ºEPVA.BL0.4. Cercar i seleccionar informació (Documents de text, imatges, bandes sonores i vídeos) a partir d'una estratègia de filtratge i de forma contrastada en mitjans digitals com pàgines web especialitzades, diccionaris i enciclopèdies en línia i bancs de sons, registrant-la en paper de forma acurada o emmagatzemant digitalment en dispositius informàtics i serveis de la xarxa.	4ºEPVA.BL0.4.1. Cerca i selecciona informació de forma contrastada de manera autònoma, en mitjans digitals adequats al seu nivell, registrant-la en paper o emmagatzemant digitalment de forma ordenada i acurada.	CD CAA	e)
Reconeixement de les qualitats emotives i expressives dels mitjans gràfic-plàstics, i gaudi en el procés de producció artística. Expressió d'emocions bàsiques, idees, accions, i situacions en executar les seues obres. Respecte pel treball dels altres.	4ºEPVA.BL0.5. Reconèixer les qualitats emotives i expressives dels mitjans gràfic-plàstics i expressar emocions, sentiments i idees pròpies en realitzar les seues produccions gaudint del procés de creació artística i mostrant respecte per la feina dels altres.	4ºEPVA.BL0.5.1. Reconeix les qualitats emotives i expressives dels mitjans gràfic-plàstics del nivell educatiu. 4ºEPVA.BL0.5.2. Expressa emocions, sentiments i idees pròpies en realitzar produccions de forma autònoma, tant personals com col·lectives, gaudint del procés de creació artística, mostrant respecte pel treball dels altres i reconeixent el seu valor atístic.	CEC CSC SIEE CEC CSC SIEE	l), d)
Estratègies de planificació, organització i gestió. Introducció al procés creatiu en les arts visuals i audiovisuals mitjançant el desenvolupament d'un producte individual o col·lectiu, controlant les diferents fases: - Recerca i estudi previ. - Selecció d'informació i desenvolupament d'idees. - Planificació, organització i gestió del temps i els recursos. - Presa de decisions i calibratge d'oportunitats i riscos. - Aporta solucions originals als problemes. - Realització del producte i establiment de criteris per avaluar el procés i el resultat. - Reflexió i proposta de millora del procés creatiu propi i alié, des de la idea inicial fins a l'execució definitiva: judici sobre la bona realització de la feina així com la neteja de la seua execució, i avaluació de l'ús de les noves tecnologies. - Reconeixement de l'esforç que exigeix l'elaboració d'algunes obres artístiques.	4ºEPVA BL0.7. Planificar tasques o projectes individuals o col·lectius, fent una previsió de recursos i temps ajustada als objectius proposats, adaptar-lo a canvis i imprevistos transformant les dificultats en possibilitats, avaluar amb ajuda de guies el procés i el producte final i comunicar de forma personal els resultats obtinguts.	4ºEPVA.BL0.7.1. Planifica tasques o projectes individuals o col·lectius adequats al nivell acadèmic del curs corresponent, fent una previsió de recursos i temps ajustada als objectius proposats, adaptar-lo a canvis i imprevistos transformant les dificultats en possibilitats. 4ºEPVA.BL0.7.2. Avalua de forma autònoma el procés seguit i el producte final, participant en el disseny dels instruments d'avaluació, detallant les adaptacions realitzades en el projecte inicial per millorar els seus punts febles i comunica de forma personal els resultats obtinguts.	SIEE CAA	f), g)
Apreciació, valoració i gaudi del patrimoni artístic i cultural de la Comunitat Valenciana i de l'Estat espanyol, així com contribució a la seua defensa, conservació i desenvolupament.	4ºEPVA.BL0.8. Reconèixer el patrimoni artístic i cultural de la Comunitat Valenciana i de l'Estat Espanyol com un mitjà de comunicació i gaudi individual i col·lectiu, i contribuir a la seua defensa i conservació a través de la divulgació d'obres d'art i mitjans audiovisuals que formen part d'aquest patrimoni, expressant els seus coneixements de forma crítica.	4ºEPVA.BL0.8.1. Reconeix el patrimoni artístic i cultural de la Comunitat Valenciana i de l'Estat Espanyol en les produccions que apareixen durant el quart curs identificant la seua intenció comunicativa i la seua aportació al gaudi individual i col·lectiu. 4ºEPVA.BL0.8.2. Contribueix a la defensa i conservació del patrimoni artístic i cultural de les produccions que apareixen en quart curs, participant la seua divulgació, expressant els seus coneixements de forma crítica.	CEC SIEE CSC	j)

CONTINGUTS	CRITERIS D'AVUACIÓ	INDICADORS D'ÈXIT	CCLU	O. G.
Desenvolupament d'una actitud de respecte per l'entorn de treball i el medi ambient utilitzant de forma responsable els recursos i reciclant materials per a l'elaboració de representacions visuals i plàstiques, personals i col·lectives.	4°EPVA.BL0.10. Tenir cura de l'entorn de treball i del medi ambient utilitzant de manera responsable els recursos, i reciclar materials per a l'elaboració de representacions visuals i plàstiques, personals i col·lectives.	4°EPVA.BL0.10.1. Té cura de l'entorn de treball i del medi ambient utilitzant els recursos de forma responsable i recicla materials per pròpia iniciativa i de forma autònoma.	CMCT CSC	k), l)
Introducció a la Història de l'Art. Estudi dels diferents usos dels elements configuratius del llenguatge visual, i anàlisi de l'ús de materials, tècniques i suports en els distints estils artístics. Creació d'obres d'execució pròpia i interpretacions d'obres d'art experimentant amb els recursos gráfico-plàstics de manera personal per a expressar idees, valors, emocions i sentiments segons el missatge que pretenga transmetre. Estudi de les obres d'art, situant-les en el Període a què pertanyen per potenciar la conservació del patrimoni artístic i cultural, el seu respecte i divulgació. Interés per conèixer qualsevol manifestació artística i estimació de la mateixa com un mitjà de comunicació i gaudi individual i col·lectiu. Interpretació gráfico-plàstica personal d'obres d'art i argumentació de les mateixes mitjançant l'explicació del procés de creació, i l'anàlisi de l'estructura compositiva, els suports, materials i tècniques.	4°EPVA.BL1.1. Analitzar en obres d'art els elements configuratius i expressius del llenguatge visual (punt, línia, textura, i color), identificar alguns estils artístics, descrivint els processos de creació i analitzar els diferents suports, materials i tècniques que constitueixen la imatge per a situar-les en el període al qual pertanyen.	4°EPVA.BL1.1.1. Analitza en obres d'art de diferents estils artístics els elements configuratius i expressius del llenguatge visual (punt, línia, taca, pla, textura, color) i els suports, materials i tècniques que constitueixen la imatge, per situar-les en el període al qual pertanyen.	CAA CEC CSC	j), l)
La Composició. Revisió de les lleis de Composició.: Estudi de la llei de la balança i la llei de compensació de masses. Experimentació amb els elements que intervien en l'estructura compositiva (format, encaixat i enquadre) i amb les lleis de la Gestalt (Llei de la figura-fons, llei del contrast, llei de formes ambigües i de la inclusivitat, de proximitat, semblança i continuïtat) de forma personal per a expressar idees, valors, emocions i sentiments. Utilització dels conceptes de pes visual i equilibri per subratllar el centre d'interés visual. Diferenciació de pes visual per mida, forma, color i textura. Comparació de l'equilibri simètric i l'asimètric: equilibri per igualtat, per equivalència o per contrapés. Anàlisi i experimentació del ritme compositiu - el ritme lliure. - el ritme harmònic: lineal, trencat o continu. - El ritme per contrast: successions binàries, creixents o decreixents. - La regla dels tres terços. Aplicació dels criteris de composició i esquemes de moviment i ritme, mitjançant la creació de composicions artístiques, seleccionant i utilitzant els diferents elements del llenguatge compositiu. Lectura, anàlisi i argumentació de les línies de força que estructuraven una obra artística.	4°EPVA.BL1.2. Analitzar els fonaments compositius en les obres (pes visual, equilibri i ritme) per subratllar el centre d'interés, i crear composicions individuals o col·lectives que els incloguen.	4°EPVA.BL1.2.1. Analitza els fonaments compositius en les obres (pes visual, equilibri i ritme) per subratllar el centre d'interés. 4°EPVA.BL1.2.2. Crea composicions individuals o col·lectives de marcada composició rítmica que inclouen els fonaments compositius per a subratllar el centre d'interés.	CAA CEC	f), l)
Materials i tècniques en els productes artístics. Anàlisi dels factors que incideixen en un producte artístic: materials, tècniques, composició i intencionalitat. Elecció i utilització amb propietat dels materials i procediments més idonis per a representar i expressar-se mitjançant projectes artístics de diferent índole, tant bidimensionals com tridimensionals. Estudi de l'expressió plàstica: recursos gráfico-expressius, transformació i manipulació d'imatges. Investigació amb tècniques seques (llapis de grafit, carbonet, llapis de colors, pastissos i ceres, collage i materials de rebuig), aprofundint en el seu caràcter d'expressió subjectiva. Investigació amb les tècniques humides (aquarel·les, temperes, tècniques mixtes, tècniques d'estampació), aprofundint en el seu caràcter d'expressió subjectiva.	4°EPVA.BL1.3. Analitzar els suports, tècniques i materials en les obres gráfico-plàstiques, i executar projectes artístics de manera individual o col·lectiva, seleccionant i utilitzant amb propietat els recursos tècnics, tecnològics i digitals més idonis per expressar idees, valors, emocions i sentiments segons el missatge que pretenguin transmetre.	4°EPVA.BL1.3.1. Analitza la influència dels suports, tècniques i materials per a expressar idees, valors, emocions i sentiments en diverses obres gráfico-plàstiques. 4°EPVA.BL1.3.2. Crea projectes artístics individuals o col·lectius seleccionant de forma intencionada les tècniques, materials i suports més adequats, utilitzant els recursos tècnics, tecnològics i digitals més idonis per a expressar idees, valors, emocions i sentiments.	CMCT CD CAA SIEE	l)

CONTINGUTS	CRITERIS D'AVUACIÓ	INDICADORS D'ÈXIT	CCLU	O. G.
<p>Estratègies de foment de la Creativitat. Definició de Creativitat, i anàlisi de la disposició de crear que existeix en estat potencial en tots els individus. Estudi de la Teoria del Pensament Lateral: revisió de supòsits (extracció i abstracció), definició de la idea dominant (suposats) i recerca d'alternatives (combinacions de suposats i afinament).</p> <ul style="list-style-type: none"> - Anàlisi del procés creatiu: plantejament del problema, recerca de solucions mitjançant la utilització del pensament lateral (el brainstorming com a tècnica de bolcat d'idees). Plantejament de problemes futurs i aplicació d'estratègies per a la recerca de possibles solucions. - posada en pràctica de la sinàptica, o tècnica de treball en grup, per millorar l'eficiència del procés. - Estudi de les metes proposades i avaluació i selecció de la idea més viable pel que fa als fins plantejats. Creació d'una proposta expositiva gràfic-plàstica, visual o audiovisual per presentar al grup les possibles solucions aportades. 	<p>4°EPVA.BL1.4. Crear obres gràfic-plàstiques individuals i col·lectives que evidencien un plantejament creatiu aportant punts de vista innovadors, utilitzant les capacitats expressives del llenguatge plàstic i visual (codis, suports i tècniques) de forma personal.</p>	<p>4°EPVA.BL1.4.1. Crea obres gràfic-plàstiques individuals i col·lectives que evidencien un plantejament creatiu aportant punts de vista innovadors, i utilitzant les capacitats expressives del llenguatge plàstic i visual (codis, suports i tècniques) de forma personal.</p>	<p>SIEE CEC</p>	<p>f), g), h), l)</p>
<p>La imatge fotogràfica. Identificació dels antecedents físics i químics de la fotografia. Evolució històrica de la fotografia fins a l'actualitat. Estils: retrats, paisatge, natura morta, macros, publicitària, arquitectònica, esports. Tendències marcades per les avantguardes artístiques (impressionisme, expressionisme, surrealisme, Art conceptual, Art minimalista, etc.) i autors. Observació, reconeixement i anàlisi d'elements que identifiquen la imatge fotogràfica. Temàtica i valor expressiu de la fotografia. Composició, tècnica i estil fotografia. Recopilació d'imatges de premsa analitzant les seues finalitats.</p>	<p>4°EPVA.BL4.2. Llegir i analitzar imatges fotogràfiques identificant el llenguatge propi de la fotografia, tenint en compte aspectes compositius, estilístics (realisme, figuració i abstracció), temàtics (paisatge, natura morta, retrat, etc.), simbòlics, expressius, tècnics i la funció comunicativa del missatge que volen transmetre.</p>	<p>4°EPVA.BL4.2.1. Llegeix imatges fotogràfiques de diferents mitjans de comunicació i Internet per a identificar aspectes tècnics (il·luminació, enfocaments, perspectiva ...) i simbòlics (com les tendències marcades per les avantguardes artístiques i autors).</p> <p>4°EPVA.BL4.2.2. Analitza en imatges fotogràfiques de diferents mitjans de comunicació i Internet per a identificar aspectes tècnics (il·luminació, enfocaments, perspectiva ...) i simbòlics (com les tendències marcades per les avantguardes artístiques i autors) i els relaciona amb la funció i finalitat del missatge que volen transmetre.</p>	<p>CEC CAA</p>	<p>f), l)</p>
<p>Identificació i localització dels recursos de la càmera fotogràfica. Tipus de càmeres fotogràfiques, càmeres de mòbils i tauletes digitals. Identificació de les parts, controls i funcions del cos de la càmera: enfocament, obturador i diafragma. Profunditat de camp. Velocitat d'obturació i definició de la imatge. Programes automàtics. El CCD. Filtres i balanç de blancs. Composició i enquadrament. Angulació i escalat de plans. Diferents punts de vista de la toma fotogràfica: nadir, zenital, picat, contrapicat i normal. Realització de fotografies variant l'enfocament i la profunditat de camp. Realització de treballs fotogràfics utilitzant diferents tipus de plans. Precisió i correcció en la presa d'imatges amb la càmera fotogràfica. Aplicació i experimentació de tècniques fotogràfiques elementals en determinats treballs. Realització de fotografies, tenint en compte criteris estètics. Clau alta - clau baixa. Classificació i utilització d'objectius: normal de 50 mm, gran angular de 28 o 35 mm i teleobjectiu de 100 o 135 mm. Enfocament, Sant Martí, distància focal i zoom. Utilització d'accessoris fotogràfics i suports de càmera: el trípod i els filtres. Fonts d'il·luminació natural i artificial. El flaix. Diferenciació entre llums dominants i subdominants. Organització i distribució dels diferents punts de llum: focus, paraigües reflector, difusor... Tècniques. El collage o fotomuntatge. Apps, programes de retoc i recursos informàtics que milloren o varien la fotografia. Disposició favorable per fer els treballs de forma precisa, ordenada i neta. Sistemes d'emmagatzematge digital. Disc dur, targetes de memòria i USB. Coneixement de les diferents extensions de les imatges digitals. Utilització correcta de diferents sistemes de l'emmagatzematge d'imatges.</p>	<p>4°EPVA.BL4.3. Realitzar de forma creativa fotografies aplicant els recursos de la càmera fotogràfica: controls i funcions del cos de la càmera (com ara balanç de blancs) i diferents objectius, i aplicar correctament els accessoris fotogràfics per representar de manera personal o en equip idees, emocions i sentiments.</p>	<p>4°EPVA.BL4.3.1. Realitza fotografies amb valor estètic i expressiu variant enfocaments i exposicions, controls i funcions del cos de la càmera fotogràfica per representar de manera personal o en equip idees, sentiments i emocions.</p> <p>4°EPVA.BL4.3.2. Realitza fotografies utilitzant de manera intencionada: accessoris, filtres, objectius (normal de 50 mm, gran angular de 28 o 35 mm i teleobjectiu de 100 o 135 mm) i sistemes d'emmagatzematge per aconseguir diferents efectes.</p>	<p>CMCT CD CEC SIEE</p>	<p>e), g), l)</p>

Informàtica. TIC

CONTINGUTS	CRITERIS D'AVUACIÓ	INDICADORS D'ÈXIT	CCLU	O. G.
<p>Llenguatges i programari de disseny de pàgines web. Disseny i publicació de pàgines web. El llenguatge HTML. Etiquetes de format i estructura. Aplicacions de disseny de pàgines web. Creació i maquetació de pàgines i llocs web. Aplicació de format usant fulls d'estil (CSS). Disseny de formularis. Publicació en la web. Aplicacions de la web social. Aplicacions de treball cooperatiu. Publicació de continguts que inclouen text, imatges, objectes embeguts, enllaços i elements multimèdia. Sistemes de categorització de continguts: taxonomies i folksonomies. Estàndards de publicació d'informació en la web. Conductes responsables en l'ús dels servicis d'intercanvi i publicació d'informació digital. La propietat intel·lectual de la informació. Drets d'autor. Tipus de llicències dels continguts digitals. Programari de propietat i programari lliure.</p>	<p>4t.TIC.BL4.1. Elaborar, individualment i de forma cooperativa, continguts digitals en eines del web i en la producció de pàgines web emprant els estàndards de publicació adequats i publicar-los seleccionant els drets dels materials.</p>	<p>4t.TIC.BL4.1.1. Elabora, individualment i de manera cooperativa, continguts digitals en eines del web, fent servir els estàndards de publicació adequats. 4t.TIC.BL4.1.2. Elabora, individualment i de manera cooperativa, continguts digitals en la producció de pàgines web, fent servir els estàndards de publicació adequats. 4t.TIC.BL4.1.3. Elabora, individualment i de manera cooperativa, continguts digitals en eines del web i en la producció de pàgines web, organitzant i gestionant el propi aprenentatge i el del grup, per mitjà de diverses estratègies, com l'ocupació de sistemes de categorització de continguts. 4t.TIC.BL4.1.4. Elabora de manera cooperativa continguts digitals en eines del web i en la producció de pàgines web, adoptant conductes responsables en l'intercanvi i publicació d'informació, i establint una comunicació constructiva, apreciando la diversitat de valors i respectant les diferències en la interacció amb el grup. 4t.TIC.BL4.1.5. Publica continguts digitals seleccionant els drets dels materials.</p>	<p>CD CAA CSC</p>	<p>b), e), g)</p>